

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ХОТИНСЬКОЇ БИТВИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ВОЄННІЙ ІСТОРІЇ XVII ст.

Подано сучасну оцінку однієї з найбільших в Європі битв XVII ст., з'ясовано її масштаби та значення для тодішнього буття і майбутнього всього континенту.

Ключові слова: Хотинська битва 1621 р., Річ Посполита, Україна, Запорозьке козацтво, султан Осман II, гетьман Петро Сагайдачний, коронний гетьман Ян Кароль Ходкевич.

Постановка проблеми та її актуальність. Усі, хто вчать чи працюють в Академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного у Львові, мають усвідомити – наш славний військовий навчальний заклад має ім'я одного з визначних військово-політичних діячів Європи XVII ст., людини, яка не лише входить у трійку найвидатніших українських гетьманів, поруч з Богданом Хмельницьким та Іваном Мазепою, а й діяча, талант якого вплинув на перебіг історії Європейського континенту.

Українське козацтво, його видатні провідники відіграли важливу роль в європейській історії XV–XVII ст. Вийшовши на історичну арену в 1490-х роках, зробивши своїм осередком Запорозжя, трохи більше як за століття українське козацтво стало знаним тодішньому світові. Вже перший широковідомий козацький очільник, засновник в середині XVI ст. Січі на Хортиці, представник давнього князівського роду Дмитро Вишневецький, від якого Михайло Грушевський веде відлік українських гетьманів, закріпив великі плани боротьби з татаро-турецькою експансією, намагався залучити до неї військові сили Литви і Московщини, організував походи на Крим. Ідеї Вишневецького про консолідацію козацьких сил, про те, що козацтво, будучи військовою силою народу, може спиратися у своїй політиці на Литву,

Якимович Богдан Зіновійович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Наукового центру сухопутних військ, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Якимович Б.З., 2013

Московщину, Туреччину, Молдову, знайшли своє відображення в подальших часах.

Мета цієї роботи – аналіз Хотинської битви 1621 р. як однієї з ключових етапів історії Європи XVII ст.

Аналіз попередніх досліджень. Історіографія цієї битви відображена в багатьох опублікованих джерелах, десятках монографічних досліджень, сотнях менших наукових студій. Хотинська битва стала предметом студій польських, українських, російських, європейських та турецьких істориків. На жаль, студії останніх для нас практично недоступні з різних причин. У нашій статті зробимо відсилання лише на авторитетні енциклопедичні та монографічні видання польською, українською та російською мовами [1]. Слід також відзначити, що ця знаменна баталія, її головні дійові особи (гетьмани Я.К. Ходкевич та П. Сагайдачний) стали темою творчості низки тогочасних і пізніших художників, письменників – поляків й українців. До образу гетьмана П. Сагайдачного, Хотинської баталії зверталися українські маляри С. Васильківський, Турбацький, О. Климко, подіям того часу присвячено твори письменників Осипа Маковея (повість “Ярошенко”), Андрія Чайковського (роман “Сагайдачний”) та ін.

Особлива активність українських козаків розпочалася на початку XVII ст. Втягнувшись в московські авантюри Лжедмитріїв, разом з військами польських магнатів, які підтримували самозванця Отреп'єва, у 1604 р. вирушили на Москву через Сіверщину. Козаки брали участь і в інших військових об'єднаннях разом з польським королем Жигмонтом (Сигізмундом) III, котрий вперто домагався для себе царської корони, поновили свої морські походи. Року 1606 вони здобули Варну, 1614 р. – Синоп і Трапезунд. Розбивши у 1616 р. турецький флот у гирлі Дунаю і взявши в полон турецького пашу, пригрозили самому Константинополю (Стамбулові). Того ж року під проводом гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного взяли Кафу (теперішню Феодосію), де був найбільший невільничий ринок. З неволі визволено тисячі бранців, а по світу розійшлася слава про запорозьких козаків та їхнього провідника – гетьмана Петра Сагайдачного [2].

Напруга в польсько-турецьких відносинах продовжувала зростати з початком майбутньої Тридцятилітньої війни у 1618 р. між габсбурзьким блоком (іспанські та австрійські Габсбурги), яких підтримували Папа римський, католицькі князівства Німеччини, та Францією, Швецією, Голландією, до певної міри Англією, які опиралися на протестантських князів Німеччини та антигабсбурзький рух в Чехії. Хоч Річ Посполита формально участі у війні не брала, вона морально підтримувала Габсбургів. У 1619 р. король Жигмонт III скерував на їх підтримку десятитисячний корпус під проводом Александра Лісовського (т. зв. “лісовчиків”), який, ввірвавшись у Словаччину, завдав поразки семигородському князеві Бетленові Габору, васалові Туреччини. Той змушений був разом з чеським загоном зняти облогу Відня. Дії “лісовчиків”, а також козацькі походи отримали негативну реакцію Порти [3].

Попри це, у вересні 1620 р. кварцяне військо разом з магнатськими загонами під командуванням коронного гетьмана С. Жолкевського та польного гетьмана С. Конецпольського увійшли на територію Молдавії, яка від 1617 р. стала повним васалом Туреччини, щоб відновити там вплив Речі Посполитої. Турецьке військо під проводом талановитого полководця Іскандера-паші в урочищі Цецора поблизу столиці Молдавії Ясс 18–20 вересня 1620 р. завдало ураження польському війську. Невдалий відступ в напрямку Могилева допровадив до того, що на лівому березі Дністра навпроти Могилева 6–7 жовтня 1620 р. польське військо, в складі якого був козацький загін під проводом чигиринського підстарости Михайла Хмельницького, було розгромлено вщент. С. Жолкевський загинув, С. Конецпольський з кількома командирами потрапив у полон. Там поліг також батько Богдана Хмельницького Михайло, а сам Богдан опинився в турецькому полоні, з якого був викуплений через два роки.

Ця поразка Речі Посполитої спричинила до подальших дій з боку Порти. Турецький султан Осман II почав готуватися до широкомасштабної війни з Річчю Посполитою. Наступного, 1621, року він очолив величезне військо, кількість якого в різній історичній літературі різна.

Дмитро Яворницький твердить, що армія Османа II налічувала 500 тис. осіб [4], сучасний британський дослідник польської історії Норман Дейвіс твердить, що поляків з козаками було 55 тис., а турків втричі більше [4, с. 386], – отже, 165 тис. Відомий польський історик Владислав Серчик взагалі про чисельність турецької армії промовчує, а твердить, що поляки виставили 35 тис. вояків і запросили 20 тис. козаків [5]. Авторитетні львівські дослідники Л. Зашкільняк та М. Крикун, узагальнивши всю польську історіографію з цього питання, оцінюють османську армію в 120 тис. – 100 тис. турків та 20 тис. татар. Натомість поляків – 35 тис., козаків – 40 тис., а разом – 75 тис.

Розставимо зразу крапки на “і” щодо чисельності козаків. Як пише І. Крип’якевич, зберігся детальний реєстр війська, яке під проводом Сагайдачного прийшло під Хотин, – 41520 козаків, артилерія – 22 гармати [6]. Польських вояків, які прибули під Хотин у вересні 1621 р., як свідчать ухвали сейму, було таки 35 тис. Щодо турецького війська, то цифра Д. Яворницького певно перебільшена, але з султаном на війну йшло значно більше осіб, аніж 120 тис. турків і татар – тут явно опущена численна обслуга падишаха разом з особистою охороною, гаремом, погоничами верблюдів, слонів і т. ін. Окрім турків та татар в армії Османа II були араби, греки, представники інших народів, які захопила Туреччина на Балканах та Близькому Сході [7]. За оцінками даними українських істориків на підставі різноманітних архівних джерел турецька армія мала до 300 тис. осіб. До позиції Н. Дейвіса ще повернемося, а тепер перейдемо до перебігу подій під Хотиним у вересні–жовтні 1621 р.

Про те, що Туреччина готується до війни з Річчю Посполитою, Петро Сагайдачний знав вже наприкінці 1620 р. – на Запорозжя про це надходила інформація від місцевих жителів та козацької розвідки, яку Гетьман добре налагодив. Від того часу П. Сагайдачний став головним промотором подій. Як і передбачив Сагайдачний, польський уряд був змушений звернутися по допомогу до запорожців. Сагайдачний висунув вимоги до королевича Владислава – по-перше, польський уряд мав визнати владу Гетьмана в Україні, по-друге, скасувати всі обмеження проти козацтва. До того

ж польський король Жигмонт III звернувся за посередництвом до єрусалимського патріарха Феофана, який в той час перебував в Україні. Патріарх видав грамоту до козаків, в якій закликав послужити Речі Посполитій, здобути славу в боротьбі з “бусурманами”.

Від 15 до 17 червня в урочищі Суха Діброва відбулася козацька рада, в якій взяв участь і виступив митрополит Іов Борецький, були також представники короля та польського духовенства. Петро Сагайдачний зачитав грамоту патріарха Феофана. Козаки погодилися послужити королеві, висунувши умову – визнати на митрополії та владцтвах ієрархів, яких затвердив Феофан [8]. У липні козацькі делегати на чолі з Сагайдачним у Варшаві зустрічалися з королем Жигмонтом III, який обіцяв їм виконати вимоги після закінчення війни. На початку серпня Сагайдачний вирушив під Хотин, а король скерував командувачу урядових військ Янові Каролу Ходкевичу листа, в якому наполягав усунути від гетьманства Якова Бородавку, з котрим були запорожці. З приїздом Сагайдачного на козацькій раді Бородавку позбавили влади і стратили, а гетьманом вибрали Сагайдачного, який взявся безпосередньо керувати військовими діями [8].

Добре розуміючи військове мистецтво, Сагайдачний ще перед приходом під Хотин зробив усе можливе, щоб перешкодити туркам здійснити заплановані військові приготування. Один з козацьких загонів був скерований в гирло Південного Бугу і перешкодив кримським татарам облаштувати переправу для походу в Молдавію, а інший – проти татарської орди в район Акермана. Внаслідок присутності тут запорожців татари були змушені втікати під захист турецької армії аж до Ізмаїла. Це привело до того, що турецька армія затрималася, а польське військо прибуло в район Хотина на три дні швидше і зайняло вигідні позиції. Вже 1 вересня польське військо розмістилося фронтом на захід і південний захід, з тилу табір прилягав до Хотинської фортеці і берега Дністра, що унеможливило оточення. Попереду табору місцевість була важкодоступна для ворога.

Козацьке військо отаборилося окремо, попередю шляхетського. Козаки захистили табір глибокими ровами і

високими валами, а їх праве крило прикривали польські загони, які очолював В. Любомирський, а ліве – сам коронний гетьман Я. Ходкевич. По суті, козацьке військо було в найнебезпечнішому, але ключовому у військовому розумінні місці. Сагайдачний вирішив шляхом активної оборони виснажити вороже військо, а потім перейти до раптового наступу.

Під Хотин турецька армія прибула 2 вересня. Вже 3 вересня турецьке військо напало на козацький табір, розуміючи, що від перемоги над ними залежить результат війни, татари ж напали на польське військо. Після довгого бою були змушені відступити, зазнавши важких втрат. Козаки їх почали переслідувати і загналися аж до султанського табору.

Наступного дня султан скерував на козаків свої відбірні частини, однак Сагайдачний розгадав план атаки, зосередив гармати на флангах, козаки вийшли з центру, куди скеровано удар турецької артилерії. Це не лише вберегло козаків, а й дозволило їм перейти в контратаку. У турків розпочалася паніка, командири кинулися втікати, однак Ходкевич не подався на допомогу Сагайдачному і козаки повернулися в табір.

Отримавши 8 вересня значні підкріплення, турки знову розпочали наступ, проте влучним рушничним вогнем козаки завдали значних втрат турецькій стороні, наступ знову захлинувся.

Після 10 вересня ситуація змінилася – козаки перейшли до наступальних дій. У ніч проти 12 вересня Сагайдачний завдав сильного удару з центру і з крил, що мало не привело до оточення турків, а султан зі своїм оточенням втік аж за 20 км від Хотина. Однак королевич Володислав та коронний гетьман не погодилися на переслідування, і козаки повернулися.

Султан почав нервувати, карати на смерть своїх вояцьких начальників, а це не додавало звитяги турецькому війську. Запорожці робили сміливі вилазки зі свого табору, доходили аж до турецьких наметів, знищили туркам гармати, брали велику здобич і бранців. Козаки проявили таку величезну відвагу і погорду до смерті, що один із сучасників, очевидець битви маленького козацького відділу з турками,

записав так: “Ці люди значно перевищили славою спартанців, тамтих були триста під Термопілами, козаки ж, числом тільки шістдесят, у чистому полі стримали військо, силою рівне Ксерксовому”.

Після успішного нападу на турецькі позиції, які козаки провели 28 вересня, турки втратили 10 тис. вбитими, багато було поранених і полонених. Козацькі перемоги під Хотином, на думку Д. Яворницького, остаточно зламали волю турецького командування щодо продовження війни. Уже 2 жовтня, на пропозицію Османа II, розпочалися переговори, на яких Туреччина прийняла всі умови Польщі, а 8 жовтня сторони підписали мирну угоду – турки обіцяли не дозволяти татарам нападати на Україну, а поляки обіцяли не дозволяти запорожцям організовувати походи на Чорне море.

За своїми масштабами, кількістю учасників і за наслідками Хотинська битва 1621 р. була однією з найбільших воєн у середньовічній Європі. З обох сторін в ній взяло участь, за найновішими даними, приблизно 350 тис. чоловік. Загальні втрати склали: з боку Туреччини – понад 80 тис. чол., з боку Польщі – приблизно 14,5 тис. чол., з боку України – до 5 тис. козаків. Такі порівняно невеликі втрати свідчать про військову майстерність запорожців і про воєнний талант гетьмана Сагайдачного.

Український гетьман, як підкреслюють історики О. Гуржій та В. Корнієнко, правильно зрозумів стратегічну ситуацію, яка вимагала перемоги. Щоб не допустити ворога на українські землі, Сагайдачний зосередив на кордоні з Молдавією в районі Хотина майже всі наявні сили в головному районі воєнних дій – в напрямку головного удару противника. З іншого боку, Сагайдачний правильно оцінив можливості свого війська та здеморалізований стан супротивника, що істотно знецінювало його чисельну перевагу [9]. Може, саме тому польські [10] і пропольські історики не дуже люблять згадувати про цей тріумф гетьмана Сагайдачного та українських козаків під Хотином, а наші вчені не можуть належно пропагувати цю битву у світі, довести на беззаперечних фактах це англомовному світові, зокрема й таким історикам, як Н. Дейвіс.

Висновки. Одна з найважливіших битв на теренах Центрально-Східної Європи – Хотинська, 1621 р. – до сьогодні не є належно оцінена і польськими, і назагал європейськими істориками. На карту була поставлена доля держав континенту. Саме на таку оцінку вона заслуговує, і, що дуже важливо, треба визнати в цій вікторії роль і місце українського народу, українських військ в особі козацтва, наші аспірації до державотворення.

Феномен воєнних і політичних успіхів Гетьмана Петра Сагайдачного, видатного українця, полягає в тому, що він, як і його наступники Богдан Хмельницький та Іван Мазепа, мав блискучу освіту – закінчив Острозьку академію, яка була в той час на рівні найкращих університетів Європи. Петро Сагайдачний великою мірою спричинився до того, що вже в перші десятиріччя XVII ст. українське козацтво бере на себе величезну відповідальність за відродження української державності, потоптаної частково Литвою, а далі, особливо тяжко, Польщею, в захисті рідного краю від спустошення татарами і турками.

Хотинська битва стала тріумфом української зброї і бойового мистецтва. Порівняно невелике польське військо у спілці з козаками, завдяки воєнному талантові Гетьмана Петра Сагайдачного перемогло другу велику турецьку навалу (перша була 1498 р.), що не дало впасти Речі Посполитій і зупинило турецький похід через українські і польські землі в Європу.

Якби польська магнатерія, королівський уряд змогли тоді по-справжньому оцінити значення і роль українського козацтва, задовольнили вимоги козаків, а в цілому – українського фактора, спробували би перетворити Річ Посполиту в трисуб'єктну державу, надавши права українському народові через козацьку верхівку та духовенство, не було б гострого протистояння в наступні два десятиліття. Здійсненню стратегічних планів Сагайдачного великою мірою завадила його передчасна смерть, яка настала в березні 1622 р. від рани отруєною стрілою під Хотином. А зарозумілість поляків щодо козацтва, нехтування їхніми правами, недотримання обіцянок, які вони давали козакам, привели до вибуху

Хмельниччини. Це стало початком кінця самої Речі Посполитої, яку внаслідок трьох поділів Польщі у XVIII ст. розділили Австрійська монархія та Російська імперія.

Але не треба звинувачувати в такому стані лише польську сторону – явно не дописала і українська, а з нею й литовська еліти. Не треба забувати, що на скликаному Сеймі в Любліні 1569 р., який мав прийняти доленосну для наших народів ухвалу, українські та литовські депутати “образилися” за тиск на них з польської сторони і покинули засідання Сейму у Любліні. Тоді поляки ухвалили потрібні саме їм рішення. Знаменитий приклад для наших сучасних політиків, які не розуміють (бо, як правило, малоосвічені), що справжня політика – це мистецтво компромісів, там нема чого і на когось ображатися, особливо коли йдеться про майбутнє нації.

1. Pisma Stanisława Żółkielskiego kanclerza koronnego i hetmana. – Lwów, 1861; Listy Stanisława Żółkielskiego 1584–1620. Kraków, 1868; *Максимович М. А.* Собрание сочинений. – К., 1976. – Т. 1; *Słowiński A.* Jan Karol Chodkiewicz. – Warszawa, 1922; *Алекберли М. А.* Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI–XVII веков. – Саратов, 1961; Хотин // Советская историческая энциклопедия. – М.: Сов. Энциклопедия, 1974. – Т. 15. – С. 646; *Кулиш П. А.* Материалы для истории воссоединения Руси. – Москва, 1877. – Т. 1; *Каманин И. М.* Очерк гетманства Петра Сагайдачного // Чтения Исторического общества Нестора-Летописца. К., 1901. – Кн. 15. – Вып. 1; *Жерела до історії України-Руси.* – Львів, 1908. – Т. 8; *Tretiak J.* Historia wojny chocimskiej (1621). Kraków, 1921; *Гуслистий К. Г.* Петро Конашевич-Сагайдачний // УІЖ. – 1972. – № 4; *Podhorodecki L.* Chocim, 1621. – Warszawa, 1988; *Мицик Ю. А.* *Хижняк З. І.* Сагайдачний (Конашевич, Конашевич-Сагайдачний) Петро Кононович // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Запоріжжя, 2002; *Гуржії О. І., Корнієнко В. В.* Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – К., 2004; *Сас П. М.* Хотинська війна 1621 року. – Біла Церква, 2012.
- 2 *Мицик Ю. А., Плохий С. М., Стороженко І. С.* Як козаки воювали. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – С. 193.
- 3 *Дейвіс Н.* Боже ігрище. Історія Польщі. – К.: Основи, 2008. – С. 385; *Зашикільняк Л.* *Крикун М.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002. – С. 146.
- 4 *Яворницький Д.* Історія запорізьких козаків: У 3-х т. – Львів: Світ, 1991. – Т. 2. – С. 133.

5. Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku. – Kraków, 1984. – S. 190.
6. *Крип'якевич І.* та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – Львів: Світ, 1992 – С. 187.
7. *Алекберли М. А.* Хотинская война. – Черновцы, 1957. – С. 64.
8. Історія українського козацтва: Нариси у 2 т. / Ред. кол. В. Смолій (відп. ред.) та ін. – К., 2006. – Т. 1. – С. 389.
9. *Гуржій О., Корнієнко В.* Доба героїчних походів гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного // *Ukraina – terra cosacorum – Україна – козацька держава* / Кер. проекту, автор-упорядник, художник, фотограф, ілюстратор В. Недяк. – К.: Емма, 2004. – С. 125.
10. *Lipska M.* Problem kozacki w Rzeczypospolitej do powstania Chmelnickiego // *Polska-Ruś-Ukraina=Польша-Русь-Україна: одинадцять століть сусідства.* – Lublin; Львів, 2002. – S. 76.

Надійшла до редколегії 15.04.2013 р.

Рецензент: *О.М. Сухий*, доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів.

Якимович Б.З.
РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ХОТИНСКОЙ БИТВЫ В ЕВРОПЕЙСКОЙ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ XVII века

Изложено современную оценку одной из самых больших в Европе битв XVII века, определены её масштабы и значение для жизни общества того времени и для будущего всего континента.

Ключевые слова: Хотинская битва, Речь Посполитая, Украина, Запорожское козацество, султан Осман, гетман Петр Сагайдачный, коронный гетман Ян Кароль Ходкевич.

Yakymovych B.
THE ROLE AND MEANING OF THE KHOTYN BATTLE IN EUROPEAN MILITARY HISTORY OF THE 17TH CENTURY

The article presents an evaluation of one of the greatest battles in Europe in the 17th century and explores its scale and meaning for its time and the future of the entire continent.

Key words: Khotyn Battle, Rzecz Pospolita, Ukraine, Zaporizhzhia Kozaks, Sultan Osman II, Hetman Petro Sahaidachnyi, Crown Hetman Jan Karol Chodkiewicz.